

BISERICA ȘI SLUJITORII EI ÎN APĂRAREA VIEȚII SOCIAL POLITICE A ROMÂNILOR HUNEDORENI

Ion Frățilă

În viața bimilenară a poporului român, biserica a avut un rol deosebit. Plămădit în epoca de expansiune a creștinismului, acest popor a fost ocrotit de la început în leagănul bisericii creștine. Întâii lui pași în viață au fost călăuziți tot de această biserică, deoarece organizarea ei a permisi celor dintâi organizații de amploare a poporului nostru. Continuând apoi peste veacuri această funcție de ocrotire a vieții sale, biserica și slujitorii ei au constituit cel mai statornic sprijin al vieții social politice al românilor transilvăneni¹.

În frământata istorie a teritoriului hunedorean, care a fost inima statului dac și locul unde s-au consemnat numeroase încleștări sociale, preoțimea a avut un rol însemnat. Alături, dar mai ales în fruntea păstoriților, numeroșii preoți hunedoreni s-au ridicat împotriva asupritorilor de veacuri ai poporului român.

Referindu-ne la marea răscoală de la 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan putem desprinde că rolul lor este foarte bine ilustrat de documentele vremii.

Astfel, în ziua de 31 octombrie 1784, la adunarea țăranilor de la Mestecăniș, ținută în prezența lui Crișan, când s-a hotărât ca țăranii să se îndrepte spre Alba Iulia ca să se înscrie ca grăniceri, preotul satului Ianaș Cazan, a făcut rugăciuni pentru buna reușită a celor stabilite². Între preoții care s-au alăturat mării răscoale s-au enumerat: Constantin Turcu sau Costan din Crișcior, Dănilă din Crișcior, Avram din Uibărești, Gheorghe din București, Zaharia din Bretea Mureșană, și Mihail din Gelmar. Unii dintre ei au fost uciși sau alungați din parohii după înăbușirea răscoalei³.

Într-un memoriu înaintat contelui lancovits, la 3 noiembrie 1784, cel care va conduce și procesul fruntașilor răscoalei, se cerea: „...să se pedepsească într-un mod exemplar și preoții românilor, care sub pretextul religiei învitară plebea ca să examineze pe unguri”⁴.

1. Vezi O. Boitoș, *Progresul cultural al Transilvaniei după Unire*, Sibiu, 1942, p. 13.

2. Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria*, București, 1884, p. 156; I. Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania în anul 1784*, Cluj, 1934, p. 91; Șt. Meleş, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, p. 51; D. Prodan, *Răscoala lui Horia*, ediție nouă revăzută, vol. I, București, 1984, p. 302.

3. Nicolae Densușianu, *op. cit.*, p. 157.

4. Nicolae Densușianu, *op. cit.*, p. 346.

După trei ani de la răscoală, preoțimea ortodoxă din Hunedoara a fost cercetată de ierarhul ei, episcopul Ghedeon Nichitici de la Sibiu. Nu era vorba despre o vizită canonică în sensul obișnuit al cuvântului. Episcopul strângea într-o anumită zi pe toți preoții dintr-un protopopiat la sediul acestuia, spre a le vedea cărțile de preoție așa zisele singhelii, și protocoale. Astfel, la 27 mai / 8 iunie 1787 a făcut o astfel de „vizitație canonică” în protopopiatul Orăștie, condus pe atunci de protopopul Lazăr Ștef. Protopopiatul cuprindea 35 de parohii, întinzându-se până aproape de Hațeg. La 3/14 iunie are loc cercetarea preoților din jurul Hațegului, la care se prezintă numai șase preoți, din șase parohii. La 4/15 iunie are loc cercetarea preoților din protopopiatul Hunedoarei, condus de protopopul Petru Ștef, cu 33 de parohii. La 10/21 și 11/22 iunie episcopul se afla la Dobra și Ilia, unde se prezintă preoții din 33 parohii. Constatând că protopopul Iacob din Roșcani era bătrân și că nu a dat îndrumările necesare preoților referitor la modul de ținere a protocoalelor, episcopul numește pe preotul Iosif Nemeș din Dobra ca viceprotopop, urmând ca cel dintâi să-și păstreze numai „titulușul”, iar cel nou să conducă de fapt protopopiatul. În 14/25 iunie 1787 episcopul se afla la Hondol unde protopopiatul era condus de Ion Popovici, fostul vicar al Episcopiei Sibiului care avea sub ascultare 34 de parohii. În sfârșit, la 16/27 iunie episcopul a ajuns în satul Trestia, pe atunci sediul unui protopopiat cu 41 parohii din părțile Zarandului, condus de protopopul Iosif Sâmbâiam. Aici se constată că patru preoți nu aveau nici un fel de protocol, cu toate că au primit îndrumări în acest sens din partea protopopului. Din această cauză au fost dați în seama unui „sobor strâns” care a hotărât ca unuia să i se dea un canon de 50 de mătăni, iar celorlalți să li se aplice „pedeapsă trupească, adică bețe”.

În fiecare protopopiat episcopul dădea felurite îndrumări preoților, mai cu seamă în legătură cu misiunea lor în mijlocul poporului deosebit de credincios⁵.

După mai bine de jumătate de secol, preoțimea hunedoreană a avut din nou prilejul să-și demonstreze atașamentul față de dreptele năzuințe ale poporului. La Marea Adunare Națională de pe Câmpia Libertății de la Blaj, din 3/15 mai 1848 au participat și preoții de pe aceste meleaguri împreună cu credincioșii lor. Acest lucru era de așteptat pentru că în proclamația redactată de către Aron Pumnul, prin care erau înștiințate satele de ținerea acestei adunări, se preciza ca la ea să fie prezenți toți protopopii cu câte doi preoți din protopopiat și „câte doi oameni din tot satul românesc, fie unit, fie neunit, tot atât a fi căci toți suntem români”⁶. Unii protopopi ca cel al Silvașului de Jos, Procopie Prodan au dispus să fie în 3/15 mai la Blaj toți preoții din protopopiat și câte doi locuitori din fiecare sat⁷. Unul dintre dezideratele luptei pentru dreptate și libertate națională ale revoluției pașoptiste, după cum se știe, era și libertatea

5. Vizita canonică a lui Nichitici, la Dr. Ilarian Pușcariu, Documente pentru limbă și istorie, Tomul I, Sibiu 1889, p. 98-125.

6. V. Chereștețiu, Adunarea Națională de la Blaj, București, 1966, p. 218.

7. Ibidem, p. 403.

religioasă. De aceea chiar în cel de-al doilea punct al hotărârilor adoptate de adunarea de pe Câmpia Libertății de la Blaj se arăta: „Națiunea română pretinde ca biserica română, fără distincțiune, să fie și să rămână liberă, independentă de la oricare altă biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei. Cere restabilirea mitropoliei române și a sinodului general anual, după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericești și mirenești. În același sinod să se aleagă și episcopi românești, liber, prin majoritatea voturilor, fără candidațiune”⁸.

În cursul luptelor pe care le-au purtat românii sub conducerea lui Avram Iancu în Munții Apuseni, s-au distins câțiva preoți hunedoreni. Sunt bine cunoscute numele lui Simion Balint din Roșia, al lui Simion Groza din Rovina sau viceprefectul Ioan Buteanu care remarcat în luptele pe care românii le-au dus împotriva maiorului Hatvany și a trupelor de sub comanda locotenent-colonelului Farkas Kemeny. Cea mai strălucită biruință a preotului Simion Groza s-a obținut împotriva celui din urmă. După cum se știe eroul revoluției din 1848 își doarme somnul de veci la Tebea, alături de „Craiu Munților” și de prefectul Ioan Buteanu.

Preotul Ioan Faur din Juncu de Sus (azi Dumbrava de Susu) a fost ales tribun, luând parte la luptele de la Mihăileni și în trecătorile din Buceș, împotriva armatelor lui Hatvany și Kemeny. Preotul Lupu Iov din Vaca (azi Crișan) a stat în fruntea credincioșilor, dându-le îndrumări pentru apărarea satului lor împotriva atacului ce se pregătea. Preotul Lazăr Comșa din Ribița a luat parte la o luptă dusă în satul Grohot. După încheierea acestei lupte, țărani au fost conduși spre Câmpeni, în tabăra lui Iancu, de preoții Atanasie Popovici din Ribicioara și Gheorghe Roman din Grohot.

Mai mult în cursul aceluiași încleștări câțiva preoți din jurul Bradului au fost uciși. Așa s-a întâmplat cu Adam Suba din Stâmba (azi Livada) și Petru Incău din Brotuna, spânzurați cu alți cinci preoți din Hălmagiu. Din Vața de Sus a fost ucis preotul Iosipaș. Preotul Mihai Oprișa din Tebea, împreună cu învățătorul – cantor Ioan Tisu din același sat au fost împușcați în iarna anilor 1848-1849, iar preotul Pantea din Tărățel a fost împușcat într-o duminică, după ce a terminat slujba⁹.

În perioada absolutismului lupta pentru libertate națională s-a dus în părțile Hunedoarei, în deosebi, prin cultură și apărarea limbii române și a dezvoltării învățământului românesc. Semnificativă în acest sens este adresa pe care Ștefan Moldovan, vicar greco-catolic din Hațeg o face la 22 februarie 1853, către adjutantul comisar subcercual din Pui, rugându-l pe acesta să ceară juzilor din localitățile Vulcan și Mierleasca să sprijine ridicarea școlilor din cele

8. Teodor V. Păcățean, Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară, vol. I, Ediția a II-a, Sibiu 1904, p. 330.

9. Mircea Păcurariu, Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni, în Episcopia Aradului, istorie, viață culturală, monumente de artă, Arad, 1989, p. 100. Vezi și tabelul alcătuit de Iosif Sterca Șuluțiu, cu Victimele care au căzut în subcercul Ribița în timpul Revoluției de la 1848, ca urmare a terorii partidului maghiar, unde apar și alte nume. Arh. ST. Deva, fond. Prefectura județului Hunedoara, Cercul Baia de Criș, dos. 16/1850.

două localități: „Însă inima mea lipsită fiind de Domnia ta, cu toată confidența ajung și de-a dreptul te rog să binevoiești cu căldură a îmbrățișa această cauză a școlilor populare și așa să aduni pe juzii satelor sieși încredințate și strânsi, să li se demande ca să se îngrijească pentru ridicarea acestor două școli și prin domnul notar respectiv să li se îmbogățească după puteri speșele și procurarea materialelor trebuincioase”¹⁰. La 1 martie 1853 protopopul ortodox din Dobra, Nicolae Crainic Muntean din Lăpușiu de Sus a fost luat în armată iar învățătorul Teodor Grecu din Rădulești a fost alungat de la post de către subcomisarul regesc Francisc Szabo, fapt pentru care își exprimă îngrijorarea pentru soarta școlilor românești în felul următor: „...cât m-am ostenit eu să înființez școlile și când curgea învățătura mai bine în scopul corespunzător, atunci să-mi ducă învățătorii de la prunci prin care pătimește, ba rămâne tinerimea neadaptată și fără învățatură. Au n-a pățimit națiunea destul până acum, apoi și acum să pătimească?”¹¹.

În octombrie 1860, împăratul Francisc Iosif I a promulgat o diplomă, socotită o adevărată constituție a Transilvaniei, până în 1867. Potrivit acesteia Transilvania redevine stat autonom în cadrul imperiului. Se prevede ca pe viitor să se respecte instituțiile și drepturile istorice ale tuturor popoarelor din imperiu, fiecare țară sau provincie urmând să aibă dieta sa proprie, în competența căreia să intre probleme privitoare la administrație, învățământ, culte etc. Problemele refritoare la finanțe, armată și afacerile externe au rămas departe în competența Senatului imperial central de la Viena, provinciile urmând să-și delege un număr de membrii în acest senat.

În februarie 1861 s-a dat o nouă diplomă care prevedea un parlament central cu două camere, permițând în acest fel provinciilor din monarhie o oarecare autonomie. În Transilvania a fost restabilit un guvern civil, cu capitala mutată de la Sibiu la Cluj.

După publicarea acestor două diplome au avut loc mai multe adunări românești, cu prilejul cărora s-au formulat noi memorii și revendicări. O atfel de adunare a avut loc în Deva, la data de 22 iulie 1860, unde s-a hotărât să se trimită o delegație la Viena pentru a solicita împăratului să recunoască limba română ca limbă a administrației precum și în viața politică. Documentele dovedesc în mod pregnant, ca și altă dată, că preoțimea hunedoreană a avut și acum un rol important. Semnificativă în acest sens ni se pare a fi scrisoarea aceluiași protopop de Dobra, Nicolae Crainic, către protopopul din Baia de Criș, prin care îl invită să se asocieze preoților și mirenilor care s-au adunat la Deva. Iată ce se spune în susnumita scrisoare: „Preacinstite domnule protopop, cu prilejul târgului Devii, în 22 ac. fiind provocați de bărbații noștri inteligenți ne adunăm în Deva și ținurăm o conferință cu mai mulți laolaltă, unde ni se făcu cunoscut că din mai multe părți ale țării noastre s-au ales și s-au determinat deputațiuni spre a călătorii la Viena, unde să roage pe împăratul a ne conceda Limba noastră de

10. Arh. St. Deva, fond. Prefectura județului Hunedoara, dos. 58/1853.

11. Arhiva bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu, fond. Saguna. doc. m. 851.

politică administrativă. Așa dar și noi aicea ne-am înțeles și ne-am rezervat parte din preoțime, parte din mireni. Însărcinat dar ca, conducător, îți fac cunoscut precum de aicea am așteptat și noi adresa de mulțumită către Excelența sa episcopul nostru, părintele Saguna, pentru apărarea drepturilor în Senatul imperial, cu care ocaziune l-am rugat să ne dea invitațiune cum și când să întreprindem călătoria. Pentru aceea te poftesc, pe frăția ta, să binevoiești a mă înștiința că ai ceva cunoștință despre scopul acesta și alăturatute-ai către vreo deputațiune? Și dacă nu, din însărcinarea asupra-mi pusă te provoc să binevoiești de a te încorpora cu noi de aici, care te ți de prefectura Orăștiei, despre care aștept răspuns și rezolvarea cât mai curând, după care apoi și eu îndată ce oi primi răspunsul de la Excelența sa te voi încunoștința spre a vă pregăti de drum. După care cu toată stima rămân, al frăției tale în Histos frate¹². Împotriva dominației politice, economice și maghiarizării forțate a populației românești, intelectualitatea răspundea prin acțiuni menite să ducă la înaintarea în cultură, la ridicarea continuă a nivelului de civilizație prin puterea spiritualității românești. De aceea, tendințele ulterioare de dezvoltare a limbii naționale și a culturii românești au constituit probleme ce au stat în intenția celor care se aflau în fruntea comunităților românești. Iată ce spune într-o petiție înaintată comitetului suprem al Hunedoarei, vașnicul protopop al tractului Dobra și membru în adunarea Comitatului Hunedoara, militând pentru proclamarea limbii române ca limbă oficială și pentru înființarea de școli populare în lima română: „La întâmpinarea mult lăudatei recvieri de sub numărul prezidial 484 din 2 mai a.c. am onoarea a mă deschia că sus-lăudata ordinațiune din următoarele motive să nu poată primi la acest oficiu protopresbiteral. I Pentru că preoțimea română nu este în stare și nu știe limba ungară. II Pentru că această ordinațiune are lipsă de a se descopia preoțimei spre a o publica poporului în limba română. III Pentru că de la anul 1861 de când sub numărul 47 din 29 iunie 1861 am arătat oficiului comitatens a se respecta limba noastră română, fiind cordială cu cea maghiară în comitat, până acum am primit și ni s-au scris toate corespondențele de la nobilul comitat cât și de la fostul comite suprem în limba poporului acestui comitat – IV Pentru că după legile sus-stătătoare limba noastră română este limba egal îndreptățită și sancționată de Maiestatea sa, drept aceea în puterea acelor legi retrimis sus-lăudata amintită ordinațiune, pe lângă care cu tot respectul și cuvenita onoare rămân¹³.”

După câțiva ani, în procesul Memorandului apare numele inimosului protopop al Dobrei, Romul Crainic, fiul lui Nicolae Crainic. El figurează ca inculpat alături de membrii Comitetului Executiv de 25 ai Partidului Național Român, fiind acuzat că a răspândit 20 exemplare din Memorand. La interogațiile care i s-au luat în 29 iunie 1893 și 18 septembrie 1893 la judecătoria din ocol Ilia, a declarat că nu răspunde la întrebări, decât în cazul că i se pun în limba română, refuzând să semneze și procesele verbale, pe motiv că n-au fost redactate în

12. Arh. Stat. Deva, Colecția fragmente de fonduri, dos. 1/1780.

13. Arh. Stat. Deva, fond Prefectura județului Hunedoara, dos. 9/1867.

românește. A făcut chiar apel împotriva faptului că nu s-au respectat aceste două cereri ale sale¹⁴. La procesul propriu zis al memorandiștilor de la Cluj, din 7-25 mai 1894, el nu a fost prezent, suspendându-se procedura față de el, întrucât fiind bolnav, era plecat la băi¹⁵.

Sub regimul dualist austro-ungar, timp de peste o jumătate de secol, populația românească din Transilvania a fost supusă unor legi prin care se preconizau noi măsuri pentru interzicerea limbii române în școlile confesionale (legile Trefort din 1879, noua lege școlară din 1883, legea grădinițelor de copii din 1891, Berzevicz din 1904, Apponyi din 1907), reducerea autonomiei bisericești (cazul Haydudorog din 1912-1913), prin sistemul de colonizări etc.

În politica lor oprinatoare din această perioadă, guvernării austro-ungari s-au izbit de o dârză rezistență a comunităților hunedorene în fruntea cărora se aflau preoții și învățătorii. Iată de ce fruntașii politici ai românilor apelau în toate împrejurările la sprijinul lor. Astfel, adresându-se preotului Beniamin Densușianu, la 13 februarie 1883 cunoscuții luptători pentru drepturile naționale ale românilor Ioan Papiu, Lazăr Petcu, Virgil Olariu și Francisc Hossu Longin, într-un apel subliniau: „Suscrișii în coînțelegere și unire cu mai mulți amici, am aflat de indispensabilă trebuință a convoca o adunare a tuturor românilor din comitat pe ziua de 10 martie 1883 stil nou după amiază, ora 3 aici în Deva, pentru ca în marginile legii să găsim modalitățile eficace și măsurile corespunzătoare spre a întâmpina noul proiect de lege, pe care guvernul unguresc și camera din Budapesta se încearcă din nou al creea în contra existenței naționale, referitor la inspecțiunea în școlile medii prezentat deja camerei. Drept aceea, pe când ne luăm voia a-ți atrage atențiunea asupra acestui momentos obiect, te invităm cu tot respectul să binevoiești a te prezenta negreșit la aceea adunare, în tot cazul remarcabilă și totodată a stăruii atât la inteligența cât și la poporul de rând din jurul dumneatale, să se prezinte în număr cât se poate de considerabil, ca astfel să putem da chiar și prin numărul participanților, însemnătatea cuvenită acestui act ce este a se săvârși”¹⁶.

În cadrul tendințelor de maghiarizare a românilor autoritățile de stat procedau la traducerea numelor românești iar când acest lucru nu se putea face ele se maghiarizau cu ajutorul unor semne grafice. Rolul de combatere a acestei tendințe a revenit în bună măsură preoților și învățătorilor, care așa cum se va vedea, prin circuli de la forurile superioare bisericești, erau îndrumați asupra modului cum trebuie să procedeze. Iată ce se subliniază în circulara nr. 746/1913, înaintată de către Consistorul arhiepiscopalian de la Sibiu: „Domnul Ministru de culte și instrucție publică ne-a comunicat prin rescriptul său nr. 12822/1911, că organele sale de inspecție i-au raportat că în protocoalele care se poartă în școlile noastre, numele de familie al elevilor nu sunt scrise în matriculile de stat. În consecință domnul ministru a cerut să îndrumăm învățătorimea ca să se

14. I.P. Papp, Procesul Memorandului românilor din Transilvania, Acte și date, Cluj, 1932, p. 50, 61, 188, 389.

15. Ibidem II, p. 6.

16. Arh. Stat. Deva, fond. Vicariatul greco-catolic Hațeg, dos. 197/1883.

conformeze dispozițiilor cuprinse în alineatul 44 al art. de lege XXXIII din 1894, căci în cazul contrar comite delictul disciplinar prevăzut în aliniatul 22 al art. de lege XXVII din 1907. Față de acest restrict consistorul nostru a remonstat, arătând domnului ministru că vina lipsei de potrivire a scrierii numelor de familie din partea matriculei de stat și din partea învățătorilor noștri, nu e a acestora din urmă. Învățătorii noștri scriu numele de familie ale copiilor în conformitate cu ordinul ministrului nr. 862/1903, care prevede că numele de familie ale popoarelor latine să se scrie în limba maghiară neschimbate, așa cum le scriu poparele respective. Dacă în matricolele de stat se scriu altfel, vina e a matriculanților civili, care schimonosesc numele noastre cu ortografie ungurească, și producând o confuzie care poate să fie foarte păgubitoare. În această demonstrație a noastră domnul ministru ne-a răspuns, că pe lângă toate dovezile aduse de noi, d-sa nu se poate abate de la punctul de vedere al legii, care cere ca în orice împrejurări să se scrie în conformitate cu cele din matricola de stat. Zice mai departe însă domnul ministru că, întru-cât matriculul ar induce numele greșite în matriculă, celor interesați le stă în drept să reclame, iar întrucât cutare matriculant ar falsifica intenționat vre-un nume, scriindu-l altfel de cum trebuie, la cererea celui nedreptățit se va face cercetare disciplinară împotriva vinovatului, conform aliniatului 17 și al art. de lege XXXIII din 1894. În fața acestei situații că adecă, în multe comune matriculantul civil induce greșit numele de familie, scriindu-le cu ortografie ungurească, și că, pe de altă parte, învățătorilor li se cere ca să introducă numele elevilor cu ortografia asta schimonosită, prin aceasta dispun sub cea mai grea răspundere ca în conformitate cu ordinul P.V. consistor mitropolitan nr. 138 din 1895 p. 15 și cu ordinul nostru nr. 14004 Plen. 1911, – pe care prin acesta sunteți îndrumați al citi din nou cu băgare de seamă –, cu fiecare prilej când i se anunță matriculantului civil nașterea vreunui copil, preotul să se îngrijească ca numele, atât de botez, cât și cel de familie, al noului născut să se inducă corect și în matricola civilă. Preotul anume e dator, ca în fiecare caz, să scrie pe ținulă numele corect al copilului și al părinților și ținula aceasta să o dea aceluia care se duce să anunțe matriculantului civil cazul de naștere. Matriculantul e dator conform legii, să inducă numele în această formă în matricola civilă...¹⁷.

17. Arh. Stat. Deva, fond. Protopopiatul Ortodox Român Orăștie, dos. 18/1913.

***DIE KIRCHE UND IHRE DIENER BEI DER VERTEIDIGUNG DES
GESELSCHAFTLICHEN UND POLITISCHEN LEBENS DER RUMÄNEN AUS
DER GEGEND VON HUNEDOARA***

(Zusammenfassung)

Das rumänische Volk bildete sich in der Zeit der Ausbreitung des Christentums und war von Anfang an im Rahmen der christlichen Kirche geborgen.

Die ersten Schritte des rumänischen Volkes in seiner Entwicklung wurden ebenfalls von der christlichen Kirche geleitet, weil ihre Organisation schon vor den ersten grösseren politischen Organisationen des rumänischen Volkes bestanden. Über Jahrhunderte hat die Kirche diese Rolle als Beschützerin des Lebens des Volkes innegehabt, und ihre Diener waren die beständigste Stütze für sein politisches Leben.

Der Verfasser hebt hervor, dass die rumänischen Pfarrer aus der Gegend von Hunedoara an der Seite und vor allem an der Spitze der Gemeinden dieser rumänischen Gebiete waren, für die Verteidigung der nationalen Würde, für die Erringung der Rechte auf Schulen und Kultur für das rumänische Volk, nach Massgabe seines Alters und als Erstling in seinem angestammten Land.

Die Gegenwart der rumänischen Pfarrer war besonders mitprägend bei einigen sozialen und nationalen Kämpfen, so bei dem grossen Aufstand von 1784 und während der Revolution von 1848-1849.